

УДК 811.161.2:81'367.332.1/3

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

(Полтава)

СЕМАНТИЧНИЙ ПОШИРЮВАЧ “БОКОВА ДИРЕКТИВНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ” ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Ключові слова: бокова директивна локалізація, локативний орієнтир, структурна модель (субмодель) речення, ізофункційні відношення, локативний прислівник, локативний прийменник.

Одним зі складників загального плану змісту “носіє процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрями реалізації процесуальної ознаки” “НПО+ПО+НРПО”), яке репрезентують речення структурних субмоделей (CcM) S+P+Adv [Ad] loc [dir: start або fin], S+P+Adv [Prep+Nx] loc [dir: start або fin], виступає локативно-директивна семантика “НПО+ПО+НРПО: напрям руху з боку локативного орієнтира (ЛО)”. Вона так само поліфункціональна й утворена з двох диференційованих значень: “НПО+ПО+НЕРПО: напрям руху з боку локативного орієнтира (ЛО), що виступає вихідним пунктом руху (ВІПР)” і “НПО+ПО+НРПО: напрям руху з боку ЛО, що виступає кінцевим пунктом руху (КІПР)”. Розглянемо окремо кожне з них.

§ 1. Речення структурної моделі S+P+Adv loc [dir: start]

Семантику “НРПО: напрям руху з боку локативного орієнтира, що виступає ВІПР” в інваріантному значенні репрезентують речення CcM S+P+Adv [Ad] loc [dir: start], у яких припредикатну позицію заповнює прислівник **збоку**: *Він наблизився... непомітно збоку* (Остап Вишня). Ізофункційними до них виступають речення структурної субмоделі S+P+Adv [3 БОКУ + Ngen] loc [dir: start]: *Підійшли з боку Чонгара ешелони інтернаціонального полку* (О. Гончар); *3 боку гори скакнула... іскорка* (Панас Мирний). У формуванні розгляданого типу значення активну участь бере прийменник, зокрема його іменниковий компонент, який зберігає генетичний зв'язок зі значенням субстантива-мотивата бік [“місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь”] [6, т. 1, с. 180]. Роль основного носія валентності виконують дієслова самостійного, несамостійного руху, руху взагалі, виконуваного неактивними учасниками руху, лексеми на зразок тягтися, простилатися, вербати́ти переміщення, конкретної фізичної дії, а також чуттєвого сприйняття – оптичного та акустичного. Лексико-семантичний склад іменників-заповнювачів правобічної позиції також не лімітований. Він об'єднує субстантиви – найменування різних відкритих і закритих, обмежених і необмежених просторів.

Семантично близькими до аналізованих є синтаксичні конструкції, утворені за зразком CcM S+P+Adv [3/3І/І3+Ngen] loc [dir: start], S+P+Adv [БІД/ ОД+Ngen] loc [dir: start], S+P+Adv [3-НАД+Ngen] loc [dir: start], S+P+Adv [3-ПОНАД+Ngen] loc [dir: start]. Конструктивним центром речень із припредикатним компонен-

том Adv[3/3I/I3+Ngen] loc [dir:start] регулярно виступають вербативи руху та сприйняття. Останні об'єднано у дві групи: 1) які вказують на зорове сприйняття і 2) які вказують на слухове сприйняття. За своїм денотативним змістом дієслова першої групи позначають бачення взагалі (дивитися, поглядати), а другої – звучання взагалі (звучати) і звучання, що створюється, видається при ударах, поштовхах, коливаннях, розривах (гриміти, гуркати, стукати). Наступний розряд основних носіїв валентності становлять дієслова конкретної фізичної дії, що обов'язково пов'язана з різними динамічними відтінками (загородити, обсадити, забетонувати). У реченнях з валентною рамкою Р [дієслова конкретної фізичної дії динамічного характеру] +Adv [3/3I/I3+Ngen] loc [dir] основним виразником значення директивності, зокрема аблативності, є прийменник *з/зі/із*, який репрезентує динамічні просторові відношення.

Склад іменників, які, сполучаючись із *з/зі/із*, заповнюють правобічну позицію речень СсМ S+P+Adv [3/3I/I3+Ngen] loc [dir], обмежений субстантивами – назвами сторін світу (північ, південь, полудень [заст. південь], схід, захід, північний схід): *Та з півночі...хмари сунуть* (Ю. Клен); *То зі сходу, то з полудня завівав вітерець* (О. Назарук). Роль просторового поширювача виконують також локативні іменники – назви населених пунктів та їхніх частин, географічних областей, районів, гірських масивів, акваторій, конкретних регіонів, мотивованих назвами сторін світу. Реченням із цими заповнювачами позиції Adv [3/3I/I3+Ngen] loc [dir] притаманна особлива валентна організація: для лівобічного поширювача характерною є селекційна риса “явище природи” (вітер, туман). Позицію Р обіймають дієслова, які позначають рухи, виконувані неактивним учасником – явищем природи. Ідентифікувальною семою для вирізнених предикатів є “розноситися, ширитися в повітрі” (віяти, дути, слатися): *Вітер з Кавказу подув* (Г. Чубач); *З моря дув...вітер* (О. Донченко); *Віють з поля...пахощі* (М. Коцюбинський).

Для структурування семантики “НПО+ПО+НРПО:ВІПР: напрям руху з боку ЛО”, реалізованої реченнями СсМ S+P+Adv [ВІД/ОД+Ngen] loc [dir: start], необхідні специфічні валентні умови на рівні всіх конститутивних членів. Функцію предиката виконують насамперед дієслова зі значенням чуттєвого сприйняття, зокрема оптичного та акустичного (виднітися, світитися, блищати, лунати, долинати, чути). Жорсткі лексико-семантичні обмеження простежено на рівні лівобічної позиції: основними заповнювачами її виступають органолептичні іменники зі значенням “те, що сприйняте зором” і “те, що сприйняте слухом” (проміння, світло, крок, крик, шепіт, стогін). На рівні валентної рамки речення S+P, як бачимо, існує повне семантичне узгодження: “те, що сприйняте слухом” – “сприйняття слухом” [*Крик доноситься*], “те, що сприйняте зором” – “сприйняття зором” [*Проміння видніється*]. Нарешті, деякі ознаки лексико-семантичної вибірковості виявляють себе на рівні позиції Adv [ВІД/ОД+Ngen] loc [dir]. Для іменників, які її заповнюють, властива семантична риса “відкритий простір”. До цього розряду входять власні і загальні назви населених пунктів (хутір, Санжари), найменування водних об'єктів (став, озеро), різноманітних спеціалізованих територій (парк, полігон), типів ландшафтів, покритих рослинністю (ліс, степ), гірських масивів (Карпати, гори) та ін.: *І...від хутора почувся крок* (Т. Осьмачка); *Вітер заносив від села...крики людей* (Б. Лепкий). У припредикатній позиції зафіксовано й субстантиви – назви закритих просторів, які в реченні набувають переносного значення, оскільки вказують на відкрите місце, що править за ЛО. Мова йде про іменники – найменування приміщень різного призначення, при

яких є спеціалізована територія (школа – шкільне подвір'я): *Ледь лине гомін від вокзалу* (В. Сосюра).

У позиції Р речень СсМ Adv [3-НАД+Ngen] loc [dir: start] уживаються дієслова руху, переміщення, рідше – дієслова чуттєвого сприйняття, які здатні реалізувати значення “ставати доступним зорові” (виднітися, відкриватися, блискати, показуватися), “ставати доступним слухові” (чутися). Типовим реалізатором позиції Adv [3-НАД+Ngen]loc[dir] виступають іменники – назви водних об'єктів (ріка, Дністер, Черемош): *З-над річки... плазували тумани* (О. Гаврилюк); *З-над Серету, Бистриці, з-над Молдовиці позлітались...птиці* (С. Воробкевич). Роль локативно-директивного компонента зрідка можуть виконувати іменники на позначення заглибин, що мають внутрішній об'єм (яма, урвище, провалля, байрак): *Біжить вітерець з-над яру* (Б. Лепкий).

Речення СсМ S+P+Adv[3-ПОНАД+Ngen] loc [dir] відрізняються від речень СсМ S+ P+Adv[3-НАД+Ngen] loc [dir] тим, що передають значеннєвий відтінок поширення в межах простору: *...сонце...визирнуло з-понад...дахів* (І. Франко); *Стожари сяють ген з-понад ріки* (А. Малишко). Він уноситься прийменниковим елементом **по-**, а основне значення, слухсно зауважував О. С. Мельничук, зберігається за прийменником **з-над**, який завжди має просторову семантику, “вказуючи на те, що позначуваний керованим ім'ям предмет є вихідним етапом переміщення”, причому в цьому прийменникові основна семантико-синтаксична вага припадає на “самий елемент (і)з, який ніби керує цілим сполученням наступного прийменникового елемента з іменником” [4, с. 152].

Репрезентантами предикатної позиції в реченнях СсМ S+P+Adv[3-ПІД+Ngen] loc [dir: start], як і в проаналізованих вище синтаксичних структурах, є дієслова руху й переміщення. Щодо складу іменників-заповнювачів позиції Adv [3-ПІД+Ngen] loc [dir], то вони, з одного боку, становлять обмежений лексико-семантичний ряд, а з іншого боку, диференціюються на типові і нетипові. До перших належать власні і загальні найменування населених пунктів: *З-під Трої... цар Одисей пригнав свої човни* (М. Зеров). Виділені назви “позначають не простір, суміжний з нижньою частиною названого об'єкта, а простір, який знаходиться в безпосередній близькості від нього” [5, с. 36]. Розряд других утворюють іменники – назви локативних понять, у значеннєвому обсязі яких фіксується сема “нижній простір”. Сюди можна віднести лексеми на позначення відкритих обмежених просторів, на яких щось росте, розташовується й т. ін. *Пливе з-під лісу мовчазна стіна* (Г. Чубач).

Речення з правобічним поширювачем Adv [3-ПОПІД+Ngen] loc [dir] протиставляються реченням з припредикатним членом Adv [3-ПІД+Ngen] loc [dir] семантичною ознакою “дистрибутивний простір”, яка утворюється завдяки прийменниковому елементові **по-**: *А очиці... грають з-під брівок темних!* (Леся Українка).

Локативно-директивне значення “НПО+ПО+НРПО: напрям руху з боку ЛО, що виступає ВПР” може ускладнюватися різними семантичними відтінками, як-от:

1. “Напрямок руху з простору, що знаходиться з протилежного або зворотного боку ЛО, чи з простору, розташованого позаду ЛО”. У його формуванні беруть участь адвербіальні лексеми *ззаду*, *з-позаду* (діал.): *Ззаду... підкрадається Василь* (С. Васильченко); *... шепнув з-позаду максим* (І. Франко). Виокремлене значення в сучасній українській мові реалізують також речення СсМ S+P+Adv[3-ПОЗАД+Ngen] loc [dir: fin]: *Хлопець вибіг з-позад хати* (С. Воробкевич). У фор-

муванні плану змісту цієї конструкції активну участь бере семантично прозорий прийменник, який зберігає генетичний зв'язок з прислівником-мотиватом ["заду за чим-небудь"] [6, т. 6, с. 785]. Специфіка описуваних речень полягає в тому, що вони мають жорсткіші обмеження, пов'язані з вибором заповнювачів правобічної позиції: вона утворюється лише на основі іменників із загальною дефініцією "просторовий об'єкт, що має фасад": найменування приміщень, споруд різного призначення (хата, корівник, церква, дзвіниця, комора, клуб), окремих проходів або проїздів між будівлями, які зачиняються/відчиняються (хвіртка, ворота, брама), деяких предметів побуту (шифон'єр, шафа, крісло) тощо.

2. "Напрямок руху з правого/лівого боку ЛО". Цю семантику формують прислівники **справа і зліва**: *Він підкрався зліва* (М. Зарудний). Ізофункційними до аналізованих є речення СсМ S+P+Adv[3/3I/I3+Ngen] loc [dir:start], у яких правобічну позицію обіймають прийменниково-прикметниково-іменникові сполуки **з правого боку, з правої сторони, з лівого боку, з лівої сторони**: ...[вона] *зазирала залюбки з правої сторони* (О. Кобилянська); *Зі східної сторони Чабаниці... вибігала... стежечка* (О. Кобилянська).

3. "Напрямок руху з різних боків ЛО". Розряд правобічних поширювачів представлений прислівниками **відусюди, відусіль, звідусіль, зусюди** (розм.), **зівсюди** (поет.), **звідусюди, кругом** ("звідусіль"), **зовсібіч** (поет.), **зусібіч** (поет.), **навкід** (розм.): *Зівсюди все під Берестечко пхалось* (Л. Костенко); *Вони виглядали звідусіль* (О. Гончар). Аналізована семантика закріплена також за реченнями СсМ S+P+Adv[3/3I/I3+Nacc] loc [dir: start], у яких припредикатну позицію структурують іменники у формі множини **бік** та **сторона** й детерміновані ними прономінативні, атрибутивні модифікатори: *Вони повзли з різних боків* (Т. Осьмачка); *І долітали... голоси з усіх сторін* (М. Семенко).

§ 2. Речення структурної моделі S+P+Adv loc [dir:fin]

Роль інваріантного репрезентанта семантики "НПО+ПО+НРПО: напрям руху вбік ЛО, що виступає КПр" виконують речення СсМ S+P+Adv [Ad] loc [dir:fin], у яких у позиції справа від предиката функціонують прислівники **вбік** (**убік, набік**): *Старицький, Леся й Єфремов відступили вбік* (М. Олійник); *Він відклав набік том Гамсона* (В. Шкляр). Найближчими семантичними відповідниками цих синтаксичних конструкцій є речення СсМ S+P+Adv [B БІК+Ngen] loc [dir: fin]: ...*рушив [Кроква] у бік гастроному* (Л. Дмитерко); *Він хилиться вбік крісла* (М. Коцюбинський). Правобічну позицію в них експлікують неоднорідні з формального погляду прийменники, які сполучаються з різними щодо семантики іменниками у знахідному відмінку: **у бік/в бік** співвідноситься з прийменниково-відмінковою формою іменника, **вбік/убік** – з морфологізованим прислівником, який ідентифікується з прийменниково-відмінковою формою субстантива – знахідного відмінка однини з прийменником **в/у**. Прийменники **вбік/убік/в бік/у бік** зберігають семантичний зв'язок із мотиватом бік ["місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь"] [6, т. I, с. 180] та прислівником **вбік/убік** ["у сторону від кого-, чого-небудь"] [6, т. I, с. 301].

Склад основних носіїв валентності в цих реченнях представлений лексемами – назвами реального руху й переміщення (іти, прямувати, мчати, відлітати, нести, везти, котити, тягти) та тими, у значеннєвому обсязі яких наявна ідея руху й переміщення (слатися, пролягати), оптичної й акустичної дії з яскраво вираженою моторністю (поглядати, дивитися, витріщатися, гукнути, крикнути,

шипіти; сваритися, погрожувати, кивати). Прийменник **вбік/убік/в бік/у бік** активно сполучається з лексемами – найменуваннями конкретних предметів, відкритих чи закритих, обмежених або необмежених просторів.

З аналізованими семантично пов'язані речення CcM S+P+Adv[HA+Nacc] loc [dir: fin], S+P+Adv[HAД/HAДІ/HAДО+Nacc] loc [dir: fin], S+P+Adv[ПОHAД/ПОHAДІ/ПОHAДО+Nacc] loc [dir: fin], S+P+Adv[ПД/ПДІ/ПДО+Nacc] loc [dir: fin], S+P+Adv[ПОПД/ПОПДІ/ ПОПДО+Nacc] loc [dir: fin]. Базою для формування речень із припреди́катним компонентом S+P+Adv[HA+Nacc] loc [dir: fin] виступають предикати двох семантичних груп: 1) моторні дієслова; 2) дієслова зорового сприйняття. Перші виражають реальний цілеспрямований рух, а другі – уявний рух. Склад іменників, які можуть заповнювати правобічну позицію, охоплює лексичні одиниці на позначення локативних і нелокативних понять: *А князь...Веде...на північ моноксили* (М. Зеров); *Противник...відходив на Будапешт* (О. Гончар); *Я дивився...на бухту* (М. Семенко). Основу валентності становлять локативні субстантиви – назви сторін світу. При визначенні напрямку руху в бік простору за орієнтир можуть правити лексичні одиниці на зразок світло, голос, гуркіт, крик, мелодія, пісня, скрип, запах, об'єднані значенням “те, що сприймається органами зору, слуху, нюху”. Реалізуючи виділену семантику, вони водночас указують на простір, де зосереджується те, що сприймається органами зору, слуху, нюху: *Пазя йшла...на світло...лампи* (Ю. Яновський).

Речення CcM S+P+Adv[ДО+Ngen] loc [dir] у плані лексико-семантичної наповнюваності дієслова-предиката і його правобічного поширювача суттєво відрізняються від речень CcM S+P+Adv[HA+Nacc] loc [dir]. Слід звернути увагу насамперед на те, що припреди́катний член із прийменником **на** “показує переважно напрям руху, не говорячи про досягнення названого пункта”, тоді як припреди́катний компонент з прийменником **до** “означає досягнення названого пункта, незалежно від проникнення чи непроникнення всередину його” [3, т. 2, с. 88]. Дієслова із семантикою “переміщатися по горизонтальній або вертикальній осі на ближчу віддал від кого- або чого-небудь” (близитися, наблизитися, приблизитися, приступити, приступитися, дістатися) функціонують лише в реченнях CcM S+P+Adv[ДО+Ngen] loc [dir], а іменники – назви сторін світу – тільки в реченнях із правобічною позицією Adv [HA+Nacc] loc [dir]. До спільних характеристик зіставляваних речень віднесемо, по-перше, те, що в них у предикатній позиції поряд із дієсловами руху виступають дієслова на зразок тягтися, слатися, пролягти, у значеннєвому обсязі яких фіксується ідея руху та переміщення, а на рівні лівобічної позиції простежується жорстка лексико-семантична селекційність: її обіймають іменники – найменування протяжних просторів лінійного характеру: *Дорога в'ється на хутір [до хутора]*; *Шлях стелиться на Галичину [до Галичини]*. По-друге, речення обох CcM здатні репрезентувати за участю правобічного поширювача об'єктно-локативні відношення. Синкретизм з'являється, якщо в ролі просторового орієнтира виступають іменники – назви істот. Порівнювані конструкції, проте, мають деякі відмінності, пов'язані із заповненням позиції Р: дієслова-предикати зорового сприйняття виконують функцію основного носія валентності лише в реченнях CcM S+P+Adv[HA+Nacc] loc [dir]. Пор.: *Х ішов до хлопця [корів...]*, *Х ішов на хлопця [корів...]* – *Х поглядав на хлопця [на корів...]*.

Основною базою для утворення речень CcM S+P+Adv[ДО Ngen] loc [dir] слугують дієслова руху й переміщення, а також вербати́ви на зразок тягтися, слатися, пролягти. Типовим репрезентантом припреди́катної позиції є іменники

– назви водних об'єктів (ставок, Дунай, гирло), природних або штучних перешкод (яр, окоп), природних об'єктів (гора, скеля), різноманітних транспортних засобів (віз, велосипед), конкретних предметів, що можуть виступати просторовими орієнтирами, до яких спрямовується рух: тонких і довгих предметів (палка, перекладаина), відносно тонких і високих предметів (дерево, стовп), місць для сидіння (стіл, диван), конкретних суцільних предметів (колода, камінь), витягнутих догори споруд (вежа, маяк), рослин і їхніх частин (верба, гілка), об'ємних предметів, що складаються з однорідних частин (стіг, куц), назв частин споруд (двері, стіна), загальнопросторових понять (місце, край) тощо: *Вони дійшли... до Росі* (А. Кащенко); *Ішли до...хреста люди молитись* (Остап Вишня).

У реченнях СсМ S+P+Adv[НАД/НАДІ/НАДО+Nacc] loc [dir: fin] позицію Р заповнюють дієслова руху й переміщення. Лексико-семантичний склад репрезентантів позиції Adv [НАД/НАДІ/НАДО+Nacc] loc [dir] специфічний: він практично не виходить за рамки іменників – назв акваторій, здебільшого тих, просторові межі яких сприймаються зором (озеро, потік, ріка, ставок, а також лексема вода): *Кольцо рано пішов над Черемош* (М. Павлик).

Речення СсМ S+P+Adv[ПОНАД/ПОНАДІ/ПОНАДО+Nacc] loc [dir] і S+P+Adv[НАД/НАДІ/НАДО+Nacc] loc [dir] мають однакову валентну будову й різняться наявністю/відсутністю додаткового відтінку поширення руху в просторі. Пор. подані вище приклади з такими: *Хай ваш голос понад поле йде* (Б. Лепкий); *...Тодір ходить...понад Дністер* (Ю. Федькович).

Лексико-семантичний склад заповнювачів предикатної і правобічної позицій речень S+P+Adv[ПІД+Nacc] loc [dir: fin] вужчий порівняно з лексико-семантичним діапазоном цих же позицій у проаналізованих вище синтаксичних конструкціях. У ролі предиката виступають дієслова цілеспрямованого руху та переміщення. Типовим репрезентантом правобічної позиції є іменники – власні і загальні назви населених пунктів: *Богдан козацтво стягує під Білу* (Л. Костенко).

Речення СсМ Adv [ПОПІД/ПОПІДІ/ ПОПІДО+ Nacc] loc [dir] за допомогою припредикатного компонента з елементом **по-** передають відтінок поширення дії в просторі: *...він мацає попід каміння, попід корчі* (С. Пушкін).

На основне значення "НПО + ПО + НРП: напрям руху в бік ЛО, що виступає КПР" також можуть нашаровуватися додаткові семантичні відтінки, а саме:

1. "Напрямок руху в простір, який знаходиться попереду ЛО". Заповнювачем припредикатної позиції виступає прислівник **наперед**: *Козаков ... виступив наперед* (О. Гончар). Близькими в плані значення до описуваних речень є синтаксичні конструкції S+P+Adv [ПЕРЕД+Nacc] loc [dir:fin], S+P+Adv [НАПЕРЕД+Ngen] loc [dir:fin]. Характерними ознаками речень, утворених за зразком СсМ S+P+Adv [ПЕРЕД+Nacc] loc [dir:fin], є жорстка або відносно сувор обмеженість стосовно лексико-семантичного складу заповнювачів предикатної, правобічної, а подеколи й лівобічної позицій. Роль предиката виконують дієслова руху, дієслова конкретної фізичної дії з виразним динамічним відтінком. Позицію Adv [ПЕРЕД/ПЕРЕДІ/ ПЕРЕДО+Nacc] loc [dir] найчастіше обіймають іменники просторової семантики, зорієнтовані на реалізацію семи "передній (лицевий) бік", субстантиви – найменування істот: *...він пішов...перед намет Бурунди* (І. Франко); *Я кинувся перед коні* (І. Франко). Доречно зазначити, що локативна характеристика "передній (лицевий) бік" устанавлюється не стосовно просторового об'єкта, який має лице і тильну сторону, а відносно "суб'єкта висловлення" [2, с. 138]. Речення СсМ S+P+Adv[ПОПЕРЕД+Nacc] loc [dir] репрезентують відтінок дистрибутивності, який формує початковий елемент **по-**прийменника **поперед**: *Юстина пустилася поперед хату* (М. Павлик).

Речення СсМ S+P+Adv[НАПЕРЕД+Ngen] loc [dir] за типом реалізованого значення максимально наближаються до речень СсМ S+P+Adv[ПОПЕРЕД+Nacc] loc [dir], але водночас виявляють специфічні властивості, оскільки повідомляють не про напрям руху в передній бік ЛО, який є кінцевим пунктом руху, а про якусь конкретну частину простору, що знаходиться перед об'єктом і є кінцевим пунктом руху, про "локалізацію предмета певною його стороною щодо кінцевої точки дистантного руху" [1, с. 110]: ...Святослав **велів** сурмачам **вийхати наперед стану** (С. Скляренко). До симетричних характеристик значеннєво споріднених речень, які зіставляються, слід віднести такі: 1) реалізація за допомогою однакового лексико-семантичного репертуару заповнювачів позиції S та Adv [prep+Nx] loc [dir] симетричної й асиметричної локалізації; 2) ідентичність лексико-семантичного складу основних носіїв валентності і програмованих ними правобічних поширювачів. Асиметричним є те, що валентне ядро з-поміж іменників-заповнювачів припредикатної позиції речень СсМ S+P+Adv[НАПЕРЕД+Ngen] loc [dir] становлять не лексеми на позначення локативних понять, як у реченнях СсМ S+P+Adv [ПЕРЕД/ПЕРЕДІ/ПЕРЕДО+ Nacc] loc [dir] і S+P+Adv[ПОПЕРЕД+Nacc] loc [dir], а лексеми – найменування істот, здебільшого окремих людей або груп людей.

2. "Напрямок руху в простір, який знаходиться з протилежного або зворотного боку ЛО, чи в простір, розташований позаду ЛО, що виступає КІП". Роль локативних поширювачів виконують прислівники **позад, назад, взад** (діал.): *І він показав позад* (М. Білецький). Семантичну ізофункційність із аналізованими виявляють речення СсМ S+P+Adv [НАЗАД+Ngen] loc [dir:fin], S+P+Adv [ПОЗАД+Ngen] loc [dir:fin], СсМ S+P+Adv [ЗА+Ngen] loc [dir:fin] і СсМ S+P+Adv [ПОЗА+Ngen] loc [dir:fin]. Склад основних носіїв валентності в них жорстко лімітований. Він представлений головно безпрефіксними дієсловами зорової та конкретної фізичної дії з виразним динамічним відтінком (дивитися, глянути, зиркати (розм.), пошпурити (розм.), метнути): *То він оглянувся позад себе* (В. Стефаник); *Тоді він...озирнувся назад себе* (М. Коцюбинський).

Лексико-семантичний склад заповнювачів позиції у реченнях СсМ S+P+Adv[ЗА+Nacc] loc [dir], Adv [ПОЗА+Ngen] loc [dir] ширший порівняно з щойно проаналізованими синтаксичними конструкціями. Позицію при семантично неоднорідних предикатах у них найчастіше обіймають іменники – найменування фасадних предметів, предметів, що мають зовнішній, лицьовий бік. Сюди слід віднести лексеми на позначення житлових, господарських або будь-яких інших споруд і їхніх частин (хата, поріг), зворотних сторін яких-небудь просторових об'єктів (борт, корма), різноманітних предметів побуту та їхніх частин (скриня, шафа, ліжко), частин, деталей одягу (комір, поясок, ремінь), отворів у спорудах, проїздів або проходів між будівлями (вікно, хвіртка, брама), огорож (тин, частокіл), природних об'єктів, які видніються над поверхнею (гора, скеля), різноманітних об'ємних предметів, у яких зворотний бік устанавлюється відносно спостерігача (дерево, завіса): *Син забіг за оселю* (О. Копиленко); *Той [їх]...сховав за пазуху* (В. Винниченко).

3. "Напрямок руху в правий/лівий бік ЛО". Лексичне коло припредикатних поширювачів представлене прислівниками **вправо, направо, праворуч, вправоруч** (розм.), **вліво, наліво, ліворуч, вліворуч** (розм.): *Голови ... повернулися праворуч* (Григорій Тютюнник); *Він смикнув віжками вліво* (М. Стельмах); *Параскіца зирнула вправо* (М. Коцюбинський). Семантичним відповідником цих речень є синтаксичні конструкції S+P+Adv [B/V+Ngen] loc [dir:fin], у яких припредикатну позицію заповнює прийменниково-прикметниково-іменниково-

ва сполука **в правий/лівий бік, у праву/ліву сторону: В правий бік полетіли осколки** (П. Воронько).

4. “Напрямок руху в південний, північний, східний, західний бік ЛО”. Функція припредикатних членів закріплена за прислівниками **південніше, північніше, західніше, східніше: Усі рвонули... північніше** (О. Десняк). Цю семантику реалізують також речення СсМ S+P+Adv [HA+Nacc] loc [dir:fin], у яких репрезентантами правобічної позиції виступають іменники-найменування сторін світу: **Ішли вони на південь, на схід і на захід** (І. Микитенко).

5. “Напрямок руху в різні боки ЛО”. Правобічну позицію обіймають адвербіальні лексеми навсбіч, урізнобіч, урозсип, урозліт, урозтіч, урозбрід, увсебіч, увсебіч, навсбіч, навколо, навкрути, напонавколо (поет.): **Оченята... позирали навсбіч** (Ю. Смолич); **Але ворог... посунув на них зусбіч** (В. Шкляр). Ці синтаксичні конструкції вступають у відношення ізофункційності з реченнями СсМ S+P+Adv [B/Y+Nacc] loc [dir:fin], S+P+Adv [HA+Nacc] loc [dir:fin] за умови, якщо позицію справа від предиката експлікують прийменниково-прикметниково- (займенниково-) іменникові сполуки **на (у) всі (два, три, чотири, різні, протилежні...) боки (сторони, кінці): Худоба розтеклась на всі боки** (Панас Мирний); **І батько озирнувся на другий бік** (У. Самчук); **...розбігаються дороги в усі кінці світу** (О. Довженко).

Отже, локативно-директивний план змісту “бокова директивна локалізація” реалізують неоднорідні щодо формально-граматичної організації речення, між якими встановлюються відношення семантичної ізофункційності й значеннєвої спорідненості. Основним виразником того або того типу аналізованої директивності виступає передусім правобічний компонент, роль якого виконують прислівники, прийменниково-відмінкові форми або прийменниково-прикметниково- (займенниково-) іменникові сполуки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Кубрик М. Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешским / М. Кубрик – Praha: Univerzita Karlova, 1977. – 204 с.
3. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / за ред. Л. А.Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 519 с. ; Т. 2. – 408 с.
4. Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Т. 3. – С. 124–194.
5. Попова З. Д. Употребление падежных и предложно-падежных форм в русском литературном языке XVII в. / З. Д. Попова. – Воронеж, 1971. – 74 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I. – 1970. – 799 с. ; Т. III. – 1972. – 744 с. ; Т. VI. – 1975. – 832 с.

НИКОЛАЙ СТЕПАНЕНКО

СЕМАНТИЧЕСКИЙ РАСПРОСТРАНТЕЛЬ «БОКОВАЯ ДИРЕКТИВНАЯ ЛОКАЛИЗАЦИЯ» КАК ЭЛЕМЕНТ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье охарактеризованы семантико-синтаксическая и формально-синтаксическая структура предложений с конкретным пространственным типом детерминации – “боковая директивная локализация относительно пространственного ориентира”, определены изофункциональные отношения в системе репрезентантов анализируемой разновидности локативно-директивного плана содержания.

Ключевые слова: боковая директивная локализация, локативный ориентир, структурная модель (субмодель) предложения, изофункциональные отношения, локативное наречие, локативный предлог.

MYKOLA STEPANENKO

SEMANTIC PHRASE "THE SIDE DIRECTIVE LOCALIZATION" AS ELEMENT OF THE STRUCTURE OF THE SENTENCES

The article characterizes semantic-syntactic and formal-syntactic structure of sentences with the concrete spatial type of determination – "the side localization with respect to the locative reference". The isofunctional relations in the system of representatives of the analyzed kind of the locative and static plan of content have been determined.

Key words: *side directive localization, locative reference, structural sentence model (submodel), isofunctional relations, locative adverb, locative preposition.*

Одержано 4.05.2012 р.